

TRADUCCIÓNS DAS LINGUAS CLÁSICAS Ó GALEGO

Andrés Pociña

Universidade de Granada

Para facer un estudo sobre as traducións ó galego dos escritores e escritoras da literatura clásica grego-latina considero que é preciso establecer un corte cronolóxico en dous momentos: o primeiro ata o ano 1966, e o segundo de 1966 ós nosos días. A razón é moi simple: no mes de abril de 1966, Xesús Alonso Montero presentou no *III Congreso Español de Estudios Clásicos* unha documentadísima comunicación que tiña por título “Textos griegos y latinos traducidos al gallego. Bibliografía”¹, onde recollía unha exhaustiva lista de cincuenta e dúas traducións de textos gregos e latinos, artelladas en catro apartados (I, Grego; II, Latín –ata o século V–; III, Latín –século VI ó XVIII–; IV, Novo Testamento); incluía nesta lista o estudioso no só traducións dunha certa entidade, senón mesmo as versións ocasionais de versos soltos ou parágrafos mínimos esculcados nos escritores galegos dende o ano 1853 ata a data daquela publicación, que, como xa dixen, era o comezo do ano 1966.

Non sei se este traballo de Alonso Montero foi considerado no seu auténtico valor, ou se pasou sen máis gloria, como outra comunicación calquera, perdida nos tres volumes das *Actas* daquel Congreso. O certo é, para min, que teño falado en varias ocasións dese traballo, que nel se atopa canto se pode dicir das versións da literatura clásica grego-latina á nosa lingua galega. Por iso, voume permitir lembra-los aspectos principais das conclusións que sobre este asunto presentaba naquelas datas Alonso Montero.

A máis importante consistía en salienta-la gran penuria de traducións, mesmo en comparanza coas feitas á lingua euskera, por non falar das que existían ó catalán, lingua que no aspecto das traducións de clásicos non tiña nada que envexar ó propio castelán. De feito, soamente Virxilio e Horacio tiñan unha certa representación en galego, sen ser tampouco esta moi gran-

1. Alonso Montero, J., 1968, vol. II, pp. 9-17.

de. E como tradutores de renome tan só podía falar de dous, Avelino Gómez Ledo (Chantada, Lugo, 1893-1977) e Aquilino Iglesia Alvariño (San Xoán de Vilarente, Abadín, Lugo, 1909- Santiago, 1961).

Pouco máis se pode dicir para aqueles anos, nos que era un acontecemento non xa a publicación dunha tradución ó galego, senón mesmo a edición dun libro orixinal nesta lingua, cousa que acontecía moi de cando en vez. Sen embargo, penso que xa naquel tempo a tradución dun clásico tiña realmente significado cando aparecía en forma de libro, e en moito menor grao cando se trataba dunha versión ocasional dalgúns versos ou dalgúns poemas incluídos noutras obras ou espallados por revistas de diversa caste. Xa que logo, quizais non sexa inútil lembrar aquí os pouquiños volumes de traducións que apareceran ata 1966, referíndonos exclusivamente ós autores gregos clásicos e latinos ata á fin do século V, con exclusión dos textos bíblicos:

Traducións anteriores ó ano 1966

O poeta Aquilino Iglesia Alvariño fixo unha versión ó galego das *Odas* completas de Horacio para un certame de tradución organizado por Francisco Sánchez Cantón e Xosé Filgueira Valverde no Instituto Padre Sarmiento de Estudios Gallegos, dependente do Consello Superior de Investigacións Científicas. Publicáronse en 1951 co título de *Carmina*, acompañadas dun prólogo e notas do traductor.

Aquilino Iglesia traduciu tamén ó galego a *Aulularia* de Horacio, que aparece co título de *A comedia da oliña*, seguindo a edición oxoniense de W. M. Lindsay.

Avelino Gómez Ledo fixo unha versión ó galego das dez *Églogas* de Virxilio², e outra das *Xeórxicas*, do mesmo autor latino, en 1964.

Sobre estes catro libros senlleiros tense falado bastante, e penso que pouco máis se pode dicir. A calidade das versións de Horacio e Plauto de Aquilino Iglesia Alvariño, ás que cómpre engadi-la tradución do *Pervigilium Veneris*, no número 15 do «Suplemento de Traducciones» da revista *Estudios Clásicos* (1960), co que se difundía por todo o ámbito español unha versión galega desta feiticeira obríña anónima, queda fóra de dúbida³. Evidentemen-

2. No sei por qué razón na Comunicación de Xesús Alonso Montero, 1968: 13, aparece a indicación "contiene las siete primeras"; penso que debe haber unha confusión inexplicable, pois na nota 9 da mesma páxina Alonso Montero demostra que tivo nas mans o libro, onde, en efecto, están publicadas as dez *Églogas* completas.

3. Outras traducións de clásicos, conservadas nos papeis de Iglesia Alvariño, foron publicadas por M. C. Díaz y Díaz, "Unhas traducións inéditas de Aquilino Iglesia Alvariño", *Grial* 24, 1986, pp. 193-203. As cinco primeiras teñen como eixe central a figura do poeta Tibulo, do que hai unha tradución da elexía III 1, e en relación con el a "Carta a Albio Tibulo" (Horacio, *Epist.* I 4), a "Elexía á morte de Tibulo" (OVIDIO, *Am.* III 9), "A Virxilio e Tibulo mortos" (Domicio Marso, *Frag.* 7). A derradeira lévanos

te, tiña Iglesia Alvariño méritos sobrados para conseguir boas traducións: non hai que esquece-lo seu grande coñecemento do latín e das literaturas clásicas, que tan fonda pegada deixaron na súa obra poética, segundo tiveron ocasión de explicar no meu relatorio «A cultura latina nos autores e autoras galegos», na *III Reunión Galega de Estudos Clásicos*⁴, na que penso que non esaxerei cualificando a Iglesia Alvariño como «o máis fondamente humanista dos poetas galegos do noso século». A ese coñecemento do latín engadíase o feito de se-lo noso traductor poeta, e non un poeta calquera.

A tradución das *Odas* de Horacio feita por Iglesia Alvariño xa hai tempo resulta de difícil localización. Por esta razón, eu pensei que debería incorporarse, coa revisión oportuna, á colección «Clásicos en galego», que empezou a publica-la Xunta de Galicia no ano 1988 e da que falarei de seguido. Esta proposta pareceulle moi oportuna ó responsable e director da colección, o profesor Díaz y Díaz, de xeito que nesa revisión estou traballando nestes momentos, coa esperanza de recuperar unha das mellores traducións existentes dun clásico á lingua galega.

As versións de Avelino Gómez Ledo son outra cousa: están feitas nun galego moi peculiar, tanto polo que se refire ás grafías, á morfoloxía ou ó léxico, que arestora resulta por veces estrafalario. Pero isto non debe interpretarse no sentido de que non teñan grandes acertos: o que quero dicir é exclusivamente que, dende a perspectiva actual, requiren un substituto. Disto xa era consciente o propio Gómez Ledo. Cando publicou en 1973 a súa *Escolma* de poetas gregos e latinos, da que falarei despois, daba unha versión nova das *Églogas*, e advertía o seguinte: «Agora publicanse novamente *As Eglogas* refundidas e moito millor axeitadas ó texto orixinal. Prego ós lectores as teñan por definitivas, esquecéndose da primeira versión»⁵. De tódolos xeitos, malia os importantes cambios, o galego da *Escolma* segue a resultar moi estraño. É cousa que se pode comprobar con só compara-lo comezo da *Égloga I* nas dúas versións:

Versión de 1930:

¡Ouh Títiro acougado, que ben ceibas
as cántigas ô vento co isa gaita
sob a ramaxen d'iste gran carballo!

a un campo menos frecuentado por Iglesia Alvariño, o da tradución de escritores gregos, coa versión do comezo de *Os traballos e os días*, que aparece datada en "Barcelona, 1-V-61", é dicir, tres meses antes da morte do egrexio poeta e traductor. Cómpre dicir que o Prof. Díaz y Díaz, ademais de editar con todo esmero estas versións, ofrece algunhas consideracións interesantes sobre o labor traductor de Iglesia Alvariño.

4. Pociña Pérez, A., 1996, pp. 77-102.

5. Gómez Ledo, A., 1973, p. 139.

Mais nós â terra e doces eidos temos
de deixar, e namentres nos fuximos
ti, preguiceiro, á soma, fas que os soutos
gaben cantando a meiga da Amarilis.⁶

Versión de 1973:

Títiro, eiquí acougado, qué ben ceibas
cántigas pastoriles co isa gaita
baixo a ramaxen do carballo ombroso!
Mais nós á Terra, nós ós doces eidos
tivemos de deixar fuxindo; enmentre
ti, preguiceiro, á soma, fas que as fragas
gaben cantando á meiga da Amarilis.

Resumindo, a crítica das versións de Avelino Gómez Ledo é doada no noso tempo; pero tamén é fácil caer na inxustiza de criticar á lixeira, sen ter presentes as condicións do galego que por aquelas datas se escribía, a un home que dedicou boa parte da súa obra á versión galega de autores gregos e latinos. Un home que tiña moi clara a necesidade deste labor, como deixa dito nas “Verbas limiares” da traducción das *Églogas* nunhas palabras que, escritas en 1930, seguen a ter plena vixencia hoxe en día:

Poucas traducións e isas soltas se teñen feito dos crásicos, antre nós. Ningunha pol-o de pronto, do Virxilio. E fanlle moita falla aquelas â nosa frondente literatura. Maus â obra, señores galeguistas. O que é, pol-a miña parte (todo pindura de que non se me vaian os azos) farei canto poda, pois entran nos meus propósitos, a mais das Xeórxigas do mesmo Virxilio, os versos de Horazo e outros dii menores eisé gregos coma latinos. Contribuir d’algunha maneira a inxertar pugas da beleza crásica na arbre, hoxe baril, da nosa literatura, sempre será cousa dina de louvanza. Porque disgracia non cativa é que nos falle a lus dos eternos arquetipos. A Greza e a Roma serán por moito tempo, os dous polos de todol-os mundos literarios. ¿Non haberá por ahí un Mecenás ou un Cambó disposto a rempuxar os homes de boa vontade?⁷

Non houbo Mecenás, nin houbo Cambó, houbo unha longa noite de case dez anos sen libros de gregos nin latinos en galego, ata a publicación da *Escolma* de Gómez Ledo (1973), con algún momento de luz na aparición de dous volumes da colección Pombal de Castrelos, coa *Antígona* de Sófocles (1976) e os tres primeiros cantos da *Iliada* (1977), ata chegar a un momento de

6. Por certo, estas palabras aparecen na versión de 1930 en boca de Títiro, cun erro evidente que se corrixe na de 1973, onde, en cambio, o nome de Melibeo que empregaba Gómez Ledo na primeira versión, aparece substituído por Melibeio, aparentemente máis “galego”, pero na miña opinión máis incorrecto.

7. Gómez Ledo, A., *Introducción a Virxilio*, 1930, p. IX.

esperanza coa colección “Clásicos en galego”, patrocinada pola Xunta de Galicia, que se inaugura cun *Catulo* galego en 1988⁸.

Traducións de 1967 ata 1997

Nesta etapa, que vai dende 1973 ata hoxe, publicáronse, que eu saiba, dezaoto volumes de traducións de clásicos. Son moi poucos, loxicamente, para un período de vinte anos; sen embargo, unha esperanza de que as cousas poden cambiar en sentido positivo albíscase no feito de que doce deles foron publicados nos últimos sete anos.

Non vou face-la crítica de cada unha destas traducións, pois penso que o meu cometido é o de ofrecer unha panorámica xeral da situación bibliográfica, e non dar un feixe de recensións. Hai traducións boas, e outras que non o son tanto: pero isto ocorre coas versións dos clásicos a calquera lingua que consideremos. Resultará máis interesante salientar algúns aspectos do xa feito e do que resta por facer.

a) Antoloxías de gregos e latinos:

En 1973 aparece a *Escolma de poetas líricos gregos e latinos* traducidos por A. Gómez Ledo. Unha antoloxía de poesía, aínda que non é sempre lírica como indica o título, que inclúe oito poetas latinos (Horacio, Virxilio, Catulo, Propercio, Tibulo, Ovidio, Xuvenal e Lucrecio), catro gregos (Anacreonte, Teócrito, Bión, Mosco) e a poetisa Safo.

b) Escritores latinos:

A colección de «Clásicos en galego» editada pola Xunta de Galicia inaugúrase en 1988 coa publicación da obra poética completa de Catulo, traducida por Xosé Manuel Fernández Otero.

Dentro desta colección bilingüe de «Clásicos en galego» da Xunta de Galicia foron aparecendo outros títulos:

As *Fábulas* completas de Fedro, en 1988, na versión galega de Xosé Carballude Blanco, Xosé Mª Liñeira Reboredo e Rosa Mª García Vilariño.

8. Para as traducións ó galego nesta primeira época pódese consultar con proveito, ademais do traballo de Alonso Montero, 1978, pp. 9-17, Filgueira Valverde, X., 1981, pp. 389-395. Traballo que se inclúe neste número de *Viceversa* precedendo o meu. É, pese a que aínda está no prelo (na revista madrileña *Cuadernos de Filología Clásica*), gracias á xenerosidade da súa autora teño a sorte de coñece-lo traballo “La primera traducción del griego al gallego en el Rexurdimento”, de Mª Teresa Amado Rodríguez; trátase dun excelente e esclarecedor estudio da traducción das *Odas de Anacreonte* publicadas en 1897 por Florencio Vaamonde Lores, realizado pola traductora de Aristófanes e de Longo ó galego.

As *Elexías* de Tibulo foron traducidas por Xosé Antonio García Cotarelo, en 1989. É un Tibulo completo, isto é, inclúe os poemas do *corpus Tibullianum* que non pertencen ó autor (elexías de Lígdamo e de Sulpicia).

O primeiro volume das *Comedias* de Plauto aparece nesta colección en 1991 co título *Anfitrión, Asinaria*, traducidas por Mercedes Boado Vázquez e Mª Xesús Frei Collazo.

O *Satiricón* de Petronio na tradución de Xosé Antón Dobarro Posada e Dolores Gómez Quintas, en 1991.

A *Poesía bucólica latina*, en 1993, traducida por Fernando González Muñoz⁹, que contén as bucólicas de Virxilio, Calpurnio Sículo, de Einsiedeln, e as de Nemesiano.

O primeiro volume das *Comedias* de Terencio, *A sogra, Os irmáns*, publícase na colección de «Clásicos en galego» en 1994, traducido por Francisco Ledo Lemos.

De Cicerón están traducidas ó galego dúas obras, dentro desta colección:

Sobre a vellez. Sobre a amizade, na tradución de Xosé Carballude Blanco e Xosé Mª Liñeira Reboredo, en 1995. Son dous tratadiños do polígrafo latino, cunha interesante «Introducción» de trinta páxinas e un útil «Índice de personaxes». É o primeiro volume do grande orador que aparece na colección de «Clásicos en galego».

Cartas, traducidas por Alfonso Blanco Quintenla e Mónica Martínez García, publicadas en 1996. Trátase dunha escolma de sesenta e seis cartas pertencen ós anos 58 a 56 a. C. A selección correspóndese coa do vol. II da Edición da Collection des Universités de France. Leva o indispensable «Índice onomástico».

Edicións Xerais de Galicia publica en 1991 a *Viaxe a Terra Santa* de Exeria, traducida por X. Eduardo López Pereira, que enriquece a edición cunha valiosa «Introducción e notas», que fan do texto da monxa galega do século IV un relato agradable para calquera lector e lectora.

c) Escritores gregos¹⁰

Nesta etapa, a única tradución ó galego da obra de Sófocles é *Antígona*, feita polo profesor de filosofía da Universidade Autónoma de Barcelona, Felipe Martínez Marzoa, en 1976.

9. No apartado de «Traducións xustificadas» do número 1 de *Viceversa* aparece un comentario do traductor desta obra sobre a súa tradución.

10. Non vin a tradución de *A paz* de Aristófanes, feita por Xosé Manuel Pazos Varela, que recolle José Pablo Rodríguez Domínguez no seu traballo, 1966, pp. 123-129 [Este traballo, que é o texto da comunicación que presentou o seu autor no Congreso Internacional celebrado en Murcia en novembro de 1995, sobre «Teatro clásico en tradución», resulta interesante sobre todo a propósito das adaptacións de dramas clásicos en lingua galega].

Homero está traducido polo Profesor Evaristo de Sela. En 1977 publicou os cantos I-III de *A Ilíada* (Homero, 1977), e, anos despois, fixo a traducción completa ó galego deste poema e a da *Odisea*, que publicou o Consello da Cultura Galega, en 1990 e 1992, respectivamente.

As *Nubes*, *Asamblearias*, de Aristófanes traduciuas Mª Teresa Amado Rodríguez para a colección «Clásicos en galego», nun volume publicado en 1991.

A traducción da fermosa novela de Longo, *Dafnis e Cloe*, é o segundo dos volumes de autores gregos clásicos da colección «Clásicos en galego» da Xunta de Galicia, que aparece en 1994. Trátase dunha versión galega moi coitada da profesora Mª Teresa Amado Rodríguez.

A traducción das *Fábulas* de Esopo, que fixo Teresa Barro, publicáronse en 1997. A traductora enriqueceu a edición cunha ilustrativa «Introducción».

A modo de conclusión

Mesmo dentro da penuria de traducións xa sinalada, nótanse lagoas moi chamativas: é un triunfo notable que teñamos xa en galego un Homero completo, no que seguen a estar algúns dos defectos que con bo coñecemento de causa lle sinalara Juan José Moralejo Álvarez á publicación dos tres primeiros libros da *Ilíada* na colección Pombal de Edicións Castrelos¹¹, entre eles o estrañísimo xeito de transcribi-los nomes propios gregos, que afea a traducción dun modo terrible e facilmente evitable. Pero de tódolos xeitos aí está Homero completo, cousa que non pasa coa *Eneida*, nin con Esquilo, con Eurípides, con Demóstenes, con Heródoto, con Platón, con... ¡Para que seguir! Dúas comedias de Aristófanes, unha traxedia de Sófocles, as *Fábulas* de Esopo e a novela de Longo, mailos dous poemas homéricos, é toda a literatura o grega en galego que pode atoparse hoxe nas librerías¹².

O empeño máis grande de saír desta situación vén dado pola creación da colección “Clásicos en galego”, editada pola Consellería da Presidencia e Administración Pública da Xunta de Galicia a partir de 1988, e agora en colaboración con Galaxia. A colección, como é sabido, abrangue non só gregos e latinos, senón tamén clásicos doutras literaturas; sen embargo, dos quince primeiros volumes ata agora publicados, once corresponden a autores de Grecia e Roma.

O deseño da colección é moi bo: cada volume leva unha «Introducción» xeral ó autor e á obra ou obras editados, seguindo unha edición bilingüe, na que se emprega o texto orixinal dunha edición de prestixio recoñecido. Polo

11. Moralejo Álvarez, J. J., 1978, pp. 113-116.

12. Causa que resulta máis lamentable cando pensamos no importante peso que tivo e segue a te-la tradición grega en tantos aspectos da nosa literatura, como por exemplo no da creación teatral: cf. Fernández Delgado, J. A., 1996, pp. 59-89.

tanto, esta colección debería representar, no prazo máis breve posible, o que nos Países Cataláns é a “Col.lecció Catalana dels Clàssics Grecs i Llatins”, da Fundació Bernat Metge, que fundara Francesc Cambó, e que debe andar xa polos trescentos volumes publicados; ou o que no resto do Estado supón a “Colección Hispánica de Autores Griegos y Latinos”, publicada polo C.S.I.C., que, sen chegar a tanto como a colección catalana, xa ten un bo número de volumes.

Pensando, xa que logo, que esta debería se-la grande colección dos clásicos en galego, cumpriría prestarlle un pouco de máis atención ás Introducións, que, ó meu ver, por regra xeral son pobres dabondo, en extensión e en contidos. Se estivemos todo un século sen a penas versións dos clásicos, non vai pasar nada por atrasar un pouquiño a publicación destas versións, case sempre as primeiras que se fan á lingua galega, para dota-las dunhas Introducións axeitadas, dunha Bibliografía selecta, si, pero ben feita, e dos índices que se consideren adecuados segundo a obra de que se trate. Cómpre dicir, sen embargo, que nos últimos volumes publicados se coida un pouquiño máis este aspecto. Tocante á bondade de cada unha das versións publicadas ata agora, xa dixeran que non parece este o lugar indicado para entrar no tema.

Polo que se refire ó futuro inmediato da colección “Clásicos en galego”, a miña información, procedente do seu Director, o profesor Díaz e Díaz, é esta: están anunciados xa os *Epigramas* de Marcial, en traducción de Amable Veiga¹³; en proceso de elaboración atópanse a novela de Apuleio, as monografías de Salustio, as *Metamorfoses* de Ovidio, a revisión da traducción das *Odas* de Horacio feita por Iglesia Alvariño de que xa falei, os dramas de Hrosvitha de Gandersheim, e non sei se algo máis. Menos pulo parece que levan as versións do grego, das que parece que non hai moitos helenistas dispostos a ocuparse.

Esta pequena recensión que aquí deixo sobre as traducións das literaturas clásicas ó galego é mostra clara dun feito: a necesidade, mesmo a urxencia, de traballar neste campo. Se cada día que pasa van ser menos os lectores e lectoras que poidan achegarse ós clásicos nas súas linguas orixinais, é necesario poñerlles nas mans a posibilidade de face-lo en versións galegas, a ser posible en edicións bilingües. O interese da cultura galega deste século é fácil de demostrar, mesmo sen necesidade de recorrer a máis dun exemplo: a *Antígona* de Sófocles foi publicada, en versión galega, en 1976, como xa dixeran; pero tamén o foron a *Antígona* de Jean Anouilh, traducida

13 . Na derradeira conversa que tiveran con ese gran latinista e marabillosa persoa que foi Amable Veiga, en Santiago, no mes de setembro de 1993, contoume con gran ledicia que xa tiña rematada a versión da obra completa de Marcial, faltándolle soamente a revisión dalgúns epigramas. Cando reviso este traballo (novembro de 1997), parece que os *Epigramas* en galego están xa para saír do prelo, o cal resulta unha magnífica noticia.

por X. M. Beiras e X. L. Franco Grande, que se atopa na revista *Grial* en 1967¹⁴, así como a de Salvador Espriu, que, en versión de Xesús González Gómez, publicou a Escola Dramática Galega nun dos seus *Cadernos* en 1989; no ano 1978 gaña o Premio Abrente a *Traxicomedia do vento de Tebas namorado dunha forza*, interesantísima interpretación de Manuel Lourenzo¹⁵, e en 1989 editaba María Xosé Queizán a súa versión feminista *Antígona, a forza do sangue*¹⁶. Un mundo que, como o galego, amosa este interere polos clásicos gregos e latinos merece telos ó seu dispor na lingua propia.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ALONSO MONTERO, JESÚS. 1968. "Textos griegos y latinos traducidos al gallego. Bibliografía", *Actas del III Congreso Español de Estudios Clásicos*. Madrid: Sociedad Española de Estudios Clásicos, 1968. Vol. II, p. 9-17
- ARISTÓFANES. 1991. *As Nubes, Asamblearias*. Traducción Mª Teresa Amado Rodríguez. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, Colección Clásicos en galego, 1991. 321 pp. + 1f. co Índice.
- CATULO. 1988. *Poemas*. Traducción de Xosé Manuel Fernández Otero. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, Colección Clásicos en galego, 1988. 216 pp.
- CICERÓN. 1995. *Sobre a vellez. Sobre a amizade*. Traducción de Xosé Carballude Blanco e Xosé Mª Liñeira Reboredo. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia e Editorial Galaxia, 1995. 213 pp.
- CICERÓN. 1996. *Cartas*. Traducción de Alfonso Blanco Quintenla e Mónica Martínez García. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia e Editorial Galaxia, 1996. 261 pp.
- ESOPO. 1997. *Fábulas*. Traducción é de Teresa Barro. Santiago de Compostela: Edicións Laiovento, 1997.
- EXERIA. 1991. *Viaxe a Terra Santa*. Traducción de X. Eduardo López Pereira. Vigo: Edicións Xerais de Galicia, 1991. 124 pp.
- FEDRO. 1988. *Fábulas*. Traducción de Xosé Carballude Blanco, Xosé Mª Liñeira Reboredo e Rosa Mª García Vilariño. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, Colección Clásicos en galego, 1988. 203 pp.
- FERNÁNDEZ DELGADO, JOSÉ ANTONIO. 1996. "La tradición griega en el teatro gallego", *Estudios Clásicos* 37, 1996.
- FILGUEIRA VALVERDE, XOSÉ. 1981. "A traducción dos clásicos no 'Rexurdimiento' galego", *Actas da Primeira reunión gallega de estudos clásicos*

14. "Antígona, de Anouilh", *Grial*. T.V, nº 17, 1967, pp. 319-353.

15. Publicada despois por Edicións do Castro, Sada, 1981.

16. Queizán, María Xosé, 1989.

- (Santiago-Pontevedra, 2-4 julio 1979). Santiago de Compostela, Universidade, 1981, pp. 389-395.
- GÓMEZ LEDO, AVELINO. 1973. *Escolma de poetas líricos gregos e latinos voltos en linguaxe galego*. Santiago de Compostela: Instituto Padre Sarmiento de Estudos Gallegos, 1973. 283 pp.
- HOMERO. 1977. *A Ilíada* I. Referimentos e traducción do Profesor Evaristo de Sela. Vigo: Edicións Castrelos, 1977. 227 pp.
- HOMERO. 1990. *A Ilíada*. Versión galega de Evaristo de Sela. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 1990. 777 pp. + 1 f. co Índice.
- HOMERO. 1992. *Odisea*. Versión galega de Evaristo de Sela. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 1992. 451 pp. + 2 ff. co Índice.
- HORACIO. 1951. *Carmina* (Odas). Traducción, prólogo e notas de Aquilino Iglesia Alvariño. Santiago de Compostela, Instituto P. Sarmiento de Estudos Gallegos, 1951. XII + 211 pp.
- LONGO. 1994. *Dafnis e Cloe*. Traducción de Mª Teresa Amado Rodríguez. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, Colección Clásicos en galego, 1994.
- MORALEJO ÁLVAREZ, JUAN JOSÉ. 1978. "Homero en galego", *Grial* 59, 1978.
- PETRONIO. 1991. *O Satiricón*. Traducción de Xosé Antón Dobarro Posada e Dolores Gómez Quintas. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, e Editorial Galaxia, 1991. 379 pp.
- PLAUTO. 1962. *A comedia da oliña (Aulularia)*. Traducción de A. Iglesia Alvariño. Vigo: Editorial Galaxia, 1962. 87 pp.
- PLAUTO. 1991. *Anfitrión, Asinaria (Comedias)*. Traducción de Mercedes Boado Vázquez e Mª Xesús Frei Collazo. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, e Editorial Galaxia, 1991. 269 pp. + 1 f. co Índice.
- POCIÑA PÉREZ, Andrés. 1996. "A cultura latina nos autores e autoras galegos", *Anuario de Estudos Literarios Galegos*. Vigo: Editorial Galaxia, 1996.
- Poesía bucólica latina*. 1993. Traducida por Fernando González Muñoz. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, e Editorial Galaxia, 1993. 241 pp. + 1 f. co Índice.
- QUEIZÁN, MARÍA XOSÉ. 1989. *Antígona, a forza do sangue*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia, 1989.
- RODRÍGUEZ DOMÍNGUEZ, JOSÉ PABLO. 1966. "El teatro griego y latino en Galicia a partir de la posguerra", en Á. L. Pujante y K. Gregor (eds.), *Teatro clásico en traducción: texto, representación, recepción*. Murcia: Universidad, 1966 :389-396.
- SÓFOCLES. 1976. *Antígona*. Traducción do grego por Felipe Martínez Marzoa. Vigo: Edicións Castrelos, Colección Pombal. 1976.
- TERENCIO, 1994. *A sogra, Os irmáns, (Comedias)*. Traducción de Francisco Ledo Lemos. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, e Editorial Galaxia, 1994. 291 pp.

- TIBULO. 1989. *Elexías*. Traducidas por Xosé Antonio García Cotarelo. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1989. 175 pp. + 1 f. co Índice.
- VIRXILIO, P. 1930. *As Églogas do Virxilio, tradocidas â lingoa galega* por A. Gómez Ledo. A Coruña: Editorial Nós, 1930. IX + 81 pp. + 4 ff. Inclúe o anuncio das obras do autor en galego e o colofón.
- VIRXILIO, P. 1964. *Os catro libros das Xeórxigas, verquidos a lingoa galega* por A. Gómez Ledo. Santiago de Compostela. Instituto Padre Sarmiento de Estudos Gallegos, 1964. XLIV + 161 pp. + 2 ff. co Índice e colofón.

